

ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ЯК РУШІЙНІ СИЛИ В АГРОПРОДОВОЛЬЧІЙ СИСТЕМІ

Анотація. Проаналізовано інтеграційні процеси в агропромисловому комплексі, розглянуто рушійні сили інтеграційних процесів у агропродовольчій системі.

Ключові слова: агропродовольча система, сільськогосподарська сировина, агропромислові кластери, аграрна сировина, спеціалізація, продовольство, конкурентоспроможність.

Summary. Analyze integration processes in the agro-food complex and consider the driving forces of integration processes in the agrifood system.

Key words: agro-food system, agricultural raw materials, agro-industrial clusters, agrarian raw material, specialization, food, competitiveness.

Постановка проблеми. Комерційна структура сільського господарства продовжує змінюватися, відображаючи прискорений технічний прогрес і розвиток місцевих і глобальних ринкових ланцюгів постачання. Ресурси і маркетингова система стають більш інтегрованими, індустріалізованими та складнішими. Прогнозування в цьому аспекті — справа дуже невизначена, але можна чітко стверджувати, що тенденція комерціалізації аграрного сектору у глобальному вимірі продовжуватиметься [1].

Слід більш детально розглянути рушійні сили (чинники), які обумовлюють зміни в агропродовольчому секторі країн, що розвиваються, транзитивних і з ринковою економікою, що розвивається, під впливом ринкових трансформацій. Вплив зростання доходів населення на аграрний сектор — це рушійний чинник змін тільки в тих країнах, де фактично спостерігається зростання доходів на душу населення. У той час як багато транзитивних країн і тих, що розвиваються, падають під цю категорію, низки інших (наприклад, африканські країни) — ні.

Отже, об'єктивний тиск зростання доходів на сільське господарство у тому сенсі, що стає за необхідне перебудувати аграрне виробництво на користь продукції з високою доданою вартістю та інтенсифікувати подальшу концентрацію фермерських господарств, не знаходить значного розповсюдження. З іншого боку, інші рушійні чинники змін в аграрному секторі позначаються практично у всіх країнах, незалежно від того, на якій стадії економічного розвитку вони знаходяться або яка в цих країнах поточна економічна ситуація.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науковій літературі питання, пов'язані

з інтеграційними процесами світового сільськогосподарського ринку, агропродовольчої системи, кластеризації економіки і ролі бізнесових мереж в сучасних умовах глобалізації, знайшли відображення в працях: О. Богми, М. Войнаренко, Д. Крисанова, А. Мокія, С. Мочерного, Ю. Пахомова, В. Савченка, Г. Семенова, С. Соколенка, В. Чужикова та інших. Цій проблематиці присвячено також дослідження багатьох авторів близького та далекого зарубіжжя, зокрема: Т. Адебойе, К. Надві, М. Пиоре, М. Портера, В. Прайса, К. Сейбела, В. Третьака, П. Хазеля, Г. Хасаєва та інших.

Мета статті — розглянути, дослідити та зробити аналіз розвитку інтеграційних процесів у агропродовольчій системі.

Виклад основного матеріалу дослідження. У країнах всіх типів ринкові ланцюги змінюються під впливом лібералізації торгівлі і глобалізації [2]. Сільськогосподарські підприємства в пострадянських країнах, як і фермери в багатьох країнах, що розвиваються, вимушені конкурувати на зовнішніх і внутрішніх ринках, які є вимогливішими в термінах якості і безпеки продовольства, більш концентровані та інтегровані, і набагато більше відкриті для міжнародної конкуренції. Супермаркети, наприклад, грають домінуючу роль в контролі над входом на роздрібні ринки в цих країнах [3], і прямі зв'язки з експортерами та імпортерами часто стають істотними умовами для доступу на ринки експорту з високою доданою вартістю. Якщо тільки фермери побажають продовжити конкурентну боротьбу шляхом диверсифікації виробництва за рахунок продукції з високою доданою вартістю, вони повинні зробити істотні заходи, щоб краще відповідати запитам вимогливіших ринків, як домашніх, так і зарубіжних.

© Л. Л. Кірова, 2018

Бібліографія ДСТУ:

Кірова Л. Л. Інтеграційні процеси як рушійні сили в агропродовольчій системі / Л. Л. Кірова // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. — 2018. — № 3 (43). — С. 28–31.

References (APA):

Kirova, L. L. (2018). *Integratsiini protsesy yak rushiini syly v ahroprodovolchiiy systemi* [Integration processes as driving forces in the agricultural system]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu*, 3 (43), 28–31 (in Ukr.).

Немаловажне значення для адаптування сільгоспвиробників у країнах, що розглядаються, мають процеси інтеграції в агропромислового комплексу. Часто фермери і селянські господарства в цих країнах є і виробниками продукції, і її прямими продавцями кінцевому споживачеві. Відповідно, виробник отримує і роздрібну ціну свого продукту. У таких умовах виникає потреба у ефективному контролі й управлінні всім ланцюжком виробництва, переробки і збуту сільськогосподарської продукції. Тому виникають фірми-інтегратори, які беруть на себе контроль над усім ланцюжком, над усім процесом просування продукції від поля до споживача. Такий контроль може здійснюватися в декількох формах, але носить загальну назву вертикальної інтеграції.

У агропромислового комплексу такими інтеграторами зазвичай виступають переробні або торговельні фірми, які з метою повнішої відповідності потребам ринку підпорядковують своєму контролю сільгоспвиробників. Вертикальна інтеграція зазвичай існує в двох формах — виробничій контракції та інтеграції власності.

Виробнича контракція найбільш поширена у виробництві свіжих і консервованих овочів, картоплі, цукрового буряка, насіння і м'яса птиці. Виробнича контракція набуває все більшого поширення у виробництві продукції свинарства. Цей тип вертикальної інтеграції властивий тим сільськогосподарським секторам, в яких для продуктивності і якості продукції велике значення має селекція. Наприклад, у бройлерному птахівництві для якості готової продукції велике значення мають використовувані кроси птахів. Інший вид подібної інтеграції можна спостерігати в картопляному секторі. Виробник картоплі зазвичай контракуватиме всю продукцію з певної площі. Встановлюється базова ціна, яка потім може корегуватися залежно від якості картоплі. Виробнича контракція швидко росте в економічно розвинених країнах, особливо в США [4]. У країнах, що розвиваються, а також транзитивних і країнах з ринковою економікою, що розвивається, подібна форма вертикальної інтеграції утруднена інституційним чинником, яким є слабо розвинуте контрактне право і, в особливості, практика його застосування.

У зерновому секторі корпоративна інтеграція існує багато в чому завдяки державним програмам підтримки сільського господарства, які обумовлюють прагнення зерно-трейдерів мати у власності зернові елеватори як в зернових регіонах, так і в портах. Корпоративна інтеграція в країнах ОЕСР розвивається в тих же підгалузях, що і виробнича контракція, і приблизно з такою ж швидкістю [4].

Розглянемо рушійні сили інтеграційних процесів у агропродовольчій системі. Очевидно, що в

умовах вільної конкуренції механізм економії на розмірах є основним чинником розвитку спеціалізації: до тих пір, поки фірма не вичерпала резерви економії на розмірах в рамках однієї стадії виробничого процесу, для неї немає причин розширюватися на іншу стадію. Але це справедливо тільки в умовах досконалого ринку, тобто за відсутності трансакційних витрат. Згідно з теорією інституціоналізму, коли в економіці виникають витрати, пов'язані з пошуком альтернатив економічної поведінки (наприклад, з пошуком каналів збуту власної продукції), із самим процесом обміну або з невизначеністю в ході цього обміну (наприклад, з ризиком недостатнього постачання або постачання продукції низької якості), то це вказує на виникнення трансакційних витрат. Найважливішим чинником виникнення цих витрат є асиметрія ринкової інформації для економічних агентів. Наявність трансакційних витрат веде до прагнення комбінувати декілька стадій виробництва і збуту в рамках єдиної фірми.

Невизначеність, тобто ризик, є однією із найважливіших складових трансакційних витрат. В умовах реального ринку, зазвичай далекого від досконалої конкуренції, в господарчих трансакціях завжди встає питання, чи зможе постачальник забезпечити постачання необхідної кількості продукту і, головне, потрібної якості. Не завжди є упевненість, що продавець необхідного продукту може бути знайдений в потрібний момент і що постачання цього продукту можуть бути регулярними.

Агропродовольчий сектор сьогодні відчуває зростання попиту на високо специфіковану продукцію, якісні характеристики, тому трансакційні витрати, пов'язані з пошуком необхідної продукції на ринку, можуть бути вельми високими.

Сучасна сільськогосподарська продукція значною мірою не є даром природи з незмінними якісними характеристиками, які за рахунок сировини дуже важливі для виробництва продовольства. При цьому через застосування селекційних розробок і нових технологій продукт може бути радикально змінений. Фірми, що поставляють продовольство кінцевим споживачам, у край зацікавлені в зміні якості своєї продукції, яка залежить у свою чергу від якості сільськогосподарської сировини, — це дає їм можливість зберегти або навіть збільшити попит на свою продукцію. Корпоративна інтеграція і виробнича контракція дозволяють здійснювати пряме стимулювання фермерів до нововведень в своїх виробничих процесах.

Інша група чинників, що обумовлюють вертикальну інтеграцію в агропродовольчому секторі, пов'язана зі специфікою сільськогосподарського виробництва. Тривалий виробничий цикл (як, мінімум, 4 місяці, а для більшості продуктів — рік), залежність від природних умов, низь-

ка еластичність попиту і пропозиції, відносна непридатність продукції до тривалого зберігання, наявність великої кількості продавців — все це робить виробництво сільськогосподарської продукції вельми ризикованим і непередбачуваним.

Як тільки процес вертикальної інтеграції в певному продовольчому ланцюжку почався, для неінтегрованої її частини трансакційні витрати можуть ще більш зрости, оскільки ця частина ринку звужується і витрати на пошук продукту або ринку становляться ще більшими. Тому, раз почавшись, вертикальна інтеграція зазвичай неухильно наростає. У інтегрованому продовольчому ланцюжку знижується надмірна чутливість сільгоспвиробників до короткострокових змін кон'юнктури, оскільки в рамках інтеграції планове координування можна здійснювати одночасно на декількох виробничих стадіях.

Вертикальна інтеграція в агропродовольчому секторі веде і до соціальних наслідків, особливо в секторі фермерських та інших дрібних аграрних господарств. З розвитком вертикальної інтеграції роль традиційного фермерського господарства радикальним чином змінюється, тому що фермер поступово втрачає контроль над вирощеним продуктом. Фірми-інтегратори значною мірою беруть на себе ризик зміни цін на продукцію, а значить, фермер отримує плату за одиницю вирощеного продукту або навіть почасову, а не за реальну ринкову вартість свого продукту. В процесі інтеграції традиційно виконувані фермерською сім'єю функції управління переходять до координатора. Таким чином, фермер поступово втрачає риси підприємця як такого і все більш набуває рис найманого робітника.

Наслідком наведеної форми вертикальної інтеграції є концентрація сільськогосподарського виробництва і, відповідно, зменшення кількості фермерських господарств. Ферми, що належать крупним інтеграторам, в значно меншому ступені залежать від сільської громади і від місцевого самоврядування, що веде до розмивання традиційного сільського устрою, зниження ролі самоврядування в сільській місцевості.

На відміну від вертикальної, існує також і горизонтальна форма інтеграції — концентрація аграрного виробництва шляхом об'єднання на певній території дрібних аграрних виробників, як правило, на кооперативних засадах. Нарощуючи свої потужності у виробництві аграрної продукції, такі кооперативи починають поступово проникати і в інші сфери агробізнесу (переробку, маркетинг). Цей процес отримав назву кооперативної, або горизонтальної, інтеграції. Очевидно, що горизонтальна інтеграція (концентрація) сільського господарства порівняно з вертикальною має набагато вужчі межі, оскільки існують об'єктивні обмеження концентрації землі і праці в рамках одного райо-

ну. Але така інтеграція позбавлена вад монополістичного диктату кінцевих ланок ланцюга поставок над аграрним виробником, а також не несе руйнівних соціальних наслідків для сільського укладу, які натомість дає вертикальна інтеграція.

Зрушення в державній політиці. Фундаментальні зрушення у визнаній міжнародними організаціями парадигмі розвитку трансформували державну політику таким чином, що залишили багато фермерських господарств без відповідного доступу до ринків, ключових ресурсів і послуг, включаючи кредит. Як частина сучасних програм «структурного регулювання» виступає відхід державних агентств, які реалізують аграрну політику, від надання багатьох видів прямої підтримки і маркетингових послуг для фермерських господарств, залишаючи вакуум, який в багатьох країнах ніяк не заповнить приватний сектор [5]. Відміна субсидій зробила також деякі основні види ресурсів (наприклад, добрива) занадто дорогими для багатьох аграрних підприємств, а відмова від програм стабілізації цін виштовхує фермерів у зону вищого ризику, пов'язаного з так званими «ножицями цін». Ці проблеми є найбільш складними для дрібних фермерських господарств, що знаходяться на видаленій відстані від організованих ринків і розташовані не територіях, що мають бідну інфраструктуру та утруднений доступ до ринку. Якщо ці зміни дають добрий результат для ринків продукції з високою доданою вартістю, то для ринків базових продуктів харчування ці зміни часто провокують провали на ранніх стадіях реалізації заходів структурної адаптації.

Аграрна політика країн-учасниць ОЕСР. Невидлячись на ентузіазм, з яким економічно розвинені країни підтримують політику реформ і ринкової лібералізації в транзитивних країнах і тих, що розвиваються, їх власні протекціоністські аграрні політики досягають нових висот у створенні нечесної конкуренції для аграрних підприємств з інших країн. Фермери з цих країн не тільки мають обмежений доступ на аграрні ринки економічно розвинених країн, але вони також стикаються з нечесною конкуренцією з боку імпорту, що субсидується, на внутрішніх ринках. Розміри цих перекосів величезні: за даними Всесвітнього Банку, субсидування аграрних виробників у країнах ОЕСР в 2013 р. склало 330 млрд. дол., що дорівнює сукупному ВВП всіх африканських країн за цей рік [6]. Така політика завдає шкоди особливо малим сільгосппідприємствам в країнах, що розвиваються, і транзитивних, тому що обмежуються їх можливості вирощувати і продавати більше продукції, за якою вони мають відносні переваги.

Ці рушійні сили особливо впливові для країн, де в структурі агропродовольчої системи істотне місце займають дрібні сільгосппідприємства. Залишившись наодинці з ринковими силами, осно-

вну вигоду від нового лібералізованого аграрного ринку продукції з вищою доданою вартістю отримують великі і комерційно орієнтовані аграрні господарства, а також ті господарства, які мають хороший доступ до доріг і ринків. Безліч представників малих фермерських господарств і пов'язані з ними сільськогосподарські робочі будуть вимушені залишити цей сектор, якщо тільки не будуть зроблені ті заходи державної політики, що підтримують їх функціонування. І абсолютно не ясно, де ці люди, у разі виходу з аграрної сфери діяльності, знайдуть нове місце роботи: чи то на більш конкурентоспроможних фермерських господарствах, чи в суміжних із сільським господарством галузях. Або ж будуть вимушені шукати сферу прикладення своєї праці поза АПК, можливо, перебуваючи в частковій зайнятості.

Висновки. Для того щоб забезпечити дрібному фермерству життєздатне майбутнє, необхідні узгоджені дії урядів, неурядових організацій і приватного сектору, націлені на створення рівноправного і сприятливого економічного оточення для розвитку цього сектору. Ці дії повинні включати допомогу у формуванні ефективних маркетингових організацій, спеціальні сільськогосподарські дослідження і консалтингову підтримку, оновлену фінансову систему для задоволення потреб дрібних фермерських господарств у кредитах, політику на зниження ризику в аграрному секторі, покращення освіти і тренінги для заняття несільськогосподарською працею, а також програми соціального захисту в тих випадках, коли все ж таки не вдасться уникнути закриття дрібних фермерських господарств. Багато інвестицій, пов'язаних з розвитком соціальної інфраструктури в сільській місцевості, також можуть сприяти зміцненню економічної і соціальної бази дрібних аграрних підприємств. Альтернативою цьому буде драматичне зростання безробіття і бідності в сільській місцевості, широка хвиля міграції сільського населення в міські ареали, що призведе до переважання існуючих можливостей працевлаштування, міської інфраструктури і публічних послуг.

Література

1. World Bank (2005). *Directions in Development Agricultural Growth for the Poor: An Agenda for Development*. Washington DC, 158 p.
2. Саблук П. Т. Глобалізація і продовольство : монографія / П. Т. Саблук, О. Г. Білорус, В. І. Власов. — К. : ННЦ ІАЕ, 2008. — 632 с.
3. Reardon, T., Timmer, C., Barrett, C., Berdegue, J. (2003). The Rise of Supermarkets in Africa, Asia and Latin America. *American Journal of Agricultural Economics*, 85 (5), 1140–1146.
4. Беляев М. И. Сельское хозяйство и агропромышленный комплекс мира / М. И. Беляев. — М. : Милология, 2006. — 347 с.
5. Намазбеков М. Н. Глобализация и факторы влияния на развитие агропромышленного комплекса мировой экономики / М. Н. Намазбеков // ANALITYC : аналитическое обозрение. — 2008. — № 6. — С. 30–32.
6. OECD-FAO (2008). *Agricultural Outlook 2008–2017*. Brussels, 73 p.

References

1. World Bank (2005). *Directions in Development Agricultural Growth for the Poor: An Agenda for Development*. Washington DC, 158 p.
2. Sabluk, P. T., Bilorus, O. G., Vlasov, V. I. (2008). *Globalizaciya i prodovolstvo* [Globalization i food]. Kyiv, NNC IAE Publ., 632 p.
3. Reardon, T., Timmer, C., Barrett, C., Berdegue, J. (2003). The Rise of Supermarkets in Africa, Asia and Latin America. *American Journal of Agricultural Economics*, 85 (5), 1140–1146.
4. Belyaev, M. I. (2006). *Sel'skoe khozyajstvo i agropromyshlennyj kompleks mira* [Agriculture and Agribusiness World]. Moscow, Milogiya Publ., 347 p.
5. Namazbekov, M. N. (2008). *Globalizaciya i faktori vliyaniya na razvitie agropromishlennogo kompleksa mirovoi ekonomiki* [Globalization and factors influencing the development of the agro-industrial complex of the world economy]. ANALITYC, 6, 30–32.
6. OECD-FAO (2008). *Agricultural Outlook 2008–2017*. Brussels, 73 p.